

Басараб Михайло,
(м. Ужгород)

РОЛЬ І МІСЦЕ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЗАКАРПАТТЯ В ПРОЦЕСІ БОРОТЬБИ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ

Друга половина 80-х рр. ХХ ст., відома у вітчизняній історії як доба перебудови, стала часом появи й досить активного розвитку цілої низки різноманітних груп, організацій, об'єднань, асоціацій, котрі почали виникати на власне народній ініціативі, без формальної згоди тогочасних партійних і державних органів. Виходячи з тогочасних умов суспільно-політичного життя країни, умов контрольованої політичної системи, вони, як правило, не мали можливості отримати легітимізацію в органах державної влади, а отже й не могли бути офіційно зареєстрованими. Через це їх стали називати „неформальними” організаціями, що відразу визначало й їх відповідний статус щодо суспільства в цілому й державної влади зокрема [13, 618 – 629].

Передумовою, що сприяла формуванню таких самостійних організацій став широкий спектр загальносуспільних інтересів та потреб громадян. Вони були викликані суспільною зрілістю, змінами світоглядного та ментального аспектів буття українського народу. Застійні явища комуністичного режиму другої половини ХХ ст. вразили хворобою всі сфери суспільно-політичного життя країни, а поодинокий спротив цьому процесу наражався на тотальний тиск та ігнорування елементарних людських свобод.

Першою хвилею своєрідного пробудження мас став дисидентський рух. За своїм характером він був наповнений різнобічним змістом, від особистої боротьби за власні права до колективного протесту проти величезної командно-адміністративної системи. Кожен мав на це свої причини й по-різному виявляв свою незгоду щодо існуючого політичного режиму. Переважна більшість представників дисидентського фронту належала до інтелігенції. Це була своєрідна соціальна група, котра найглибше відчувала необхідність кардинальних змін суспільства, внаслідок чого й знаходилася під особливим контролем політичної влади. Саме інтелігенції найбільше дісталось в історії ХХ ст. за її намагання жити в умовах „відкритого суспільства”, саме вона й відчувала на собі суспільно-політичний та культурно-освітній тиск тогочасної влади, розуміла ціну порушення прав та свобод громадян [12, 401].

Починаючи з середини 80-х рр. ХХ ст. неформальний рух у СРСР набуває більш масового характеру. Величезний пласт масовості неформального руху був задіяний і в Україні. За даними вітчизняних учених, уже в червні 1989 р. тут діяло понад 47 тисяч неформальних самодіяльних об'єднань [11, 347]. За своїм статусом найактивнішою та суспільно значимою частиною спектра неформального руху в нашій республіці були суспільно-політичні, культурно-історичні та екологічні громадські формування, які

становили понад п'яту частину неформальних організацій. Ця передумова була викликана поверненням суспільства до історичних традицій, винесення на порядок денний як важливих суспільних питань тогочасності, так і національно-культурних цінностей та ідеалів. Саме пробудження національної свідомості через утвердження ідей гуманізму та демократизму, висунення альтернативних офіційним власних лідерів, проектів та програм дали їм змогу відіграти значну роль у процесі національного відродження України. Громадські організації вочевидь віддзеркалювали у своїй діяльності інтереси та прагнення значної частини населення України до перебудовчих, трансформаційних процесів, які б так чи інакше вирвалися на поверхню й спричинилися б до формування зовсім нових суспільно-політичних відносин на традиційно українських підвалинах світобачення.

Хоча український дисидентський рух не став масовим явищем, він усе ж був найпотужнішим спротивом представників однієї нації серед багатонаціонального Радянського Союзу. Значна частина проявів невдоволення існуючим політичним устроєм та його інституційним функціонуванням була пов'язана із Західною Україною, до якої й притягувався закарпатський дисидентський елемент. Окремі його представники перебували в постійних зв'язках з галицькою інтелігенцією, що давало можливість володіти й вчасною, актуальною інформацією й скеровувати організаційну діяльність у краї в контексті загальноукраїнського руслу.

Тому значення визрівання „протестного духу” в Закарпатській області носило не випадковий характер, а було продиктоване природнім, національним, загальноукраїнським бажанням суспільно-політичних змін. Виходячи з того, що закарпатський неформальний рух мав специфічні особливості визрівання в обмеженому колі інтелігенції та духовенства (зокрема, греко-католицького віросповідання, котре продовжувало боротися за легалізоване відродження), можна припустити, що його замкнутість була пов'язана з жорсткими умовами діяльності контролюючих державних і партійних органів у прикордонному закарпатському краї. Незважаючи на це, учасники організаційного опору, які почали свою роботу в області досить швидко акумулювали навколо себе місцеве населення, і як наслідок цього, стали стрижнем масовості в боротьбі за подальші державотворчі процеси, у тому числі й поза регіонального масштабу.

З моменту їх виникнення неформальним організаціям були притаманні такі характерні риси та особливості як стихійний процес створення, розбудова неформальних структур „знизу” під впливом народної ініціативи, об'єднання громадян на основі спільних інтересів.

Відчутні процеси, які дещо дублювали загальнодержавні тенденції, проходили й у найзахіднішому регіоні республіки – Закарпатській області. Як і на території всієї України, тут так само розпочали свою активність неформальні громадські організації. Щоправда, за ступенем впливу в суспільстві, чисельністю своїх членів, а також масштабами та інтенсивністю

діяльності вони можливо дещо поступалися організаціям столиці та Прикарпаття, хоча й недооцінювати їх місце й роль у тогочасних подіях було б несправедливо, та й необ'єктивно.

Така ситуація скоріше була викликана традиційним для закарпатців поміркованим менталітетом, що характеризувався виваженою позицією щодо прийняття серйозних суспільно-політичних рішень. Однак ті вияви суспільної та громадської думки, котрі вже витали в загальноукраїнському суспільстві наприкінці 80-х рр. минулого століття так чи інакше мали позитивні наслідки для формування підґрунтя новітніх суспільних і політичних процесів у краї й визначали спільність бажань та переконань місцевих жителів, і що важливо, – представників різних національностей.

Як і на інших українських землях, в Закарпатській області процес активізації неформальних товариств носив акумулюючу роль у здійсненні важливих суспільних перетворень. Якщо на теренах республіки своєю активною діяльністю виділялися Товариство української мови ім. Тараса Шевченка (ТУМ), історико-просвітне товариство „Меморіал”, екологічне громадське об'єднання „Зелений світ” [14, 491], то в Закарпатті поряд з цими організаціями достатній пласт громадсько-політичної, а в тому числі й культурно-просвітницької роботи (з 1989 р.) взяли на себе осередки Української Гельсінської Спілки (УГС), Народного руху України за перебудову й культурно-освітнього товариства „Просвіта”. Усі вищезазвані громадські організації й стали інтегративним центром, навколо якого піднімалися й вирішувалися найактуальніші питання тогочасності з так званого „низового середовища” (народу). Серед таких питань – повернення історичної справедливості й ліквідація „білих плям” в минулому, відновлення прав української мови й надання їй державного статусу, а також забезпечення екологічної безпеки, збереження навколишнього середовища, особливо у світлі наслідків Чорнобильської катастрофи 1986 р. Слід відзначити, що характерною рисою цього процесу була й швидка політизація цих формально неполітичних громадських організацій.

Незважаючи на це, пріоритетними напрямками життєдіяльності згаданих товариств було все ж таки проведення масових усвідомлюючих акцій, відродження національно-культурного потенціалу українців Закарпаття, повернення із забуття імен багатьох національно-патріотичних історичних постатей, відновлення народних традицій. На цьому фоні логічним виглядає позиція провідників культурно-просвітніх організацій, котрі закликали до збереження історико-культурної спадщини закарпатців і на відповідній основі формування нових умов національно-культурного життя громадян.

Історичне значення й роль тоді ще неформальних громадських організацій важко переоцінити. Вони фактично створили масову соціальну базу й широке підґрунтя для виникнення потужного національно-демократичного руху з найрізноманітнішими його проявами. І культурно-просвітницька орієнтація займає тут далеко не останнє місце. Ще

важливішим фактом їх функціонування стало те, що згадані вище об'єднання сприяли формуванню в тогочасному суспільстві ідей державотворчого змісту, скеровували громадян до вирішення найактуальніших питань тогочасності. Завдяки діяльності громадських організацій нагромаджувався досвід боротьби, з'являлися люди нового демократичного складу розуму, конкретизувалася основна мета національно-визвольних змагань.

На заключному етапі цього процесу в теоретичних документах знайшли відображення й ідеї незалежності, які викристалізувалися десятилітньою боротьбою. Саме утворення демократичних принципів національно-визвольного руху стали головним його здобутком. А у 1991 р. ідеї багатьох громадських організацій були реалізовані проголошенням незалежності України.

Перші громадські організації новітнього часу, що з'являлися в Закарпатській області (у тому числі і як „неформальні”) можна класифікувати за двома виразними напрямками – громадсько-політичний і культурно-освітній. Перший із них представляли регіональні відділення УГС та НРУ за перебудову. За час свого існування (1988 – 1990 рр.) УГС зробила чимало добрих справ, більшість з яких були покликані пробудити у сучасників національну свідомість, культуру, людську гідність, повагу до традицій, історії тощо. Неодноразово члени товариства ставали на захист національної гідності українців через призму освідомлюючих акцій по всій території Закарпатської області [5, 1 – 2; 7, 3; 8, 2]. Місце і роль УГС як громадської організації у цих процесах непересічні. Важливість функцій, які в процесі своєї життєдіяльності вона виконувала неопіненна. Важливо, що політика товариства сприяла усвідомленню крайнами важливої для представників будь-якої нації основоположних засад самобутнього самозбереження. Щодо громадсько-політичної позиції УГС то вона носила загальноукраїнський державницький характер, стояла на засадах патріотичного виховання молоді, відстоювання демократичних ідеалів, національних, культурних та духовних цінностей [10, 11].

Народний Рух України виник як широка, масова, громадсько-політична організація народно-фронтівського типу, подібна до „Солідарності” в Польщі, „Саюдіса” в Литві, Народних фронтів у ряді республік СРСР та постсоціалістичних держав Центральної Європи, яка об'єднувала людей різних ідеологічних уподобань від націоналістів до ліберальних комуністів. Головна мета створення НРУ: боротьба за ліквідацію колоніального статусу України та за здобуття нею незалежності, знищення тоталітаризму, всебічна демократизація суспільства, проведення економічних та інших реформ тощо.

Перші ініціативні групи створення НРУ в Закарпатті виникли навесні 1989 року в містах Хуст та Ужгород. Установча конференція Закарпатської крайової (обласної) організації НРУ відбулася 23 вересня 1989 р. в м. Ужгород, де її головою було обрано поета П. Скуня [16, 3]. Крайовий Рух став організатором потужних акцій протесту проти будівництва Пістрялівської РЕС, національного гноблення, за демократизацію,

альтернативні вибори до місцевих органів влади, легалізацію Греко-католицької церкви, земельну реформу – передачу землі селянам, відновлення історичної правди, давніх традицій закарпатців, як українців, так і національних меншин. У результаті діяльності НРУ в 1989 – 1991 рр. було покинчено зі всевладдям КПРС, відбулась значна демократизація у державі та суспільстві. Члени громадської організації домоглися заборони будівництва РЛС у с. Пістрялово, відновлення правди, зокрема, про Карпатську Україну, прийняття рішення про будівництво пам'ятника Т.Г. Шевченку в м. Ужгороді, перехід на українську мову у роботі державних органів, у навчальних та інших закладах [6, 25 – 29].

Водночас, усвідомлюючи, що організація народнофронтівського типу приречена на зникнення, бо її учасники „розбігаються по „партійним квартирам” за програмно-політичними уподобаннями, група лідерів НРУ на чолі з В. Чорноволом взяли курс на перетворення НРУ у політичну партію. Розпочався цей процес на III З'їзді, який відбувся у лютому 1992 р. і на якому В. Чорновола було обрано одним із трьох співголів (на IV – головою). Щодо Закарпаття, то ще у січні 1991 року головою Закарпатської крайової організації Народного Руху України (ЗКО НРУ) було обрано народного депутата В. Беда.

Проте, слід зазначити, що переважна більшість громадських організацій, котрі з'явилися в краї наприкінці 80-х рр. ХХ ст. ключовим спектром своєї життєдіяльності вважали культурно-просвітницький. До таких слід віднести Ужгородське товариство „Просвіта”, а згодом Закарпатське крайове культурно-освітнє товариство „Просвіта”, Товариство української мови імені Тараса Шевченка, Краєзнавче об'єднання ім. О. Митрака та ін.

Характер реалізації завдань цього напрямку був однаковим – проведення масових культурно-усвідомлюючих акцій, поширення історико-культурної літератури, збереження історичної спадщини тощо. Поряд з цим, акумулюючим для організацій цього напрямку був громадсько-політичний спектр діяльності, особливо в умовах боротьби за національні, громадські, політичні цінності. Закарпатські громадські організації, передусім культурно-освітнього спрямування, у своїй діяльності були спрямовані на усвідомлення просвітницьких цілей в сучасних умовах. Їх завдання носять цінний запас необхідності збереження та збагачення історичних, культурних, мовних, духовних традицій. Більше того можна говорити про збереження і певних суспільно-політичних ментальних рис, виплеканих попередніми етапами історичного розвитку краю.

Товариство української мови ім. Т.Шевченка в Ужгороді було створене 21 січня 1989 р. на Установчій конференції і згідно з Постановою Ради Міністрів УРСР за № 146 від 20 травня того ж року отримало статус Закарпатського обласного відділення відповідного республіканського товариства з центром у м. Київ [2.1., арк. 1; 2.2., арк. 1]. Головою товариства обрали професора ужгородського державного університету П. Чучку.

У структурі Товариства української мови ім. Т. Шевченка 19 травня 1989 р. було створено первинну організацію пенсіонерів-ветеранів „Секція громадських ініціатив”. Ідея її функціонування полягала у постійному контролі за дотриманням Закону про українську мову, її застосуванні у освітньо-виховних закладах, на підприємствах, в органах державної влади тощо. Керівником секції обрали відомого громадсько-політичного діяча М.М. Бандусяка, а його заступником – М.А. Бора [2.3., арк. 1]. Роль учасників секції громадських ініціатив була важливою з точки зору впровадження в культурно-просвітницьку роботу і навчально-виховний процес, дозволяла дітей української мови.

Важливим було також домагання при висуванні громадян на державні посади в галузі освіти, науки та культури, при найменуванні й перейменуванні географічних об'єктів на території краю тощо рахуватися з думкою членів товариства, звертати увагу на їх експертну оцінку, в тому числі широке обговорення законів про мову та національні меншини в Україні [2.3., арк. 3 – 12].

Товариство проголошувало розгортання просвітницької діяльності у військових частинах, закладах освіти, створення бібліотечних фондів, видавничу діяльність, співпрацю з відповідними зарубіжними українськими просвітніми організаціями, що діють в Словаччині, Чехії, Сербії, Хорватії, Румунії, Угорщині та інших країнах [2.3., арк. 16 – 17]. Виходячи з документів товариство у цілому займало одне з передових місць в системі громадських культурно-освітніх організацій у перші роки незалежності.

Краєзнавче об'єднання ім. О. Митрака зародилося в Мукачеві весною 1989 р. при активному сприянні відомого українського письменника Івана Чендея, який очолював Закарпатське обласне відділення Українського фонду культури. Щоправда офіційну реєстрацію товариство пройшло тільки у серпні того ж року. Затягування процесу реєстрації було пов'язане насамперед з тим, що товариство як таке отримало статус неформального. Тогочасна влада боялася створення громадсько-політичних об'єднань. Однак після проведення перших акцій товариством, які носили виключно історико-культурний характер, з реєстрацією проблем не виникло.

Щодо проведення культурно-масової роботи, то в перший період свого існування Краєзнавче об'єднання ім. О. Митрака брало участь у театралізованому святі на честь 150-річчя Ю. Гуци-Венеліна в с. Тибава Свалявського району, стало ініціатором читання циклу лекцій з мистецтвознавства для екскурсиводів м. Мукачево, проводило збір підписів на захист красуні-гори Жорнини, яку влада намагалася перетворити на кар'єр.

За своєю структурою громадська організація мала чотири секції: історичну (керівник М.В. Яцина), літературну (керівник В.В. Пагіря), мистецтво та народна творчість (керівник А.Б. Калинова), екологічна (керівник І.Й. Жупан). Перші три секції постійно об'єднувалися за змістом своєї діяльності, зосередивши зусилля на пошуках історико-краєзнавчого

матеріалу та перлин народної творчості. Очоловила товариство Людмила Караванська.

Виходячи з основної мети діяльності Краєзнавче об'єднання ім. О. Митрака сприяло масовому усвідомленню громадян про витoki народної культури та багату історичну спадщину. Серед заходів, які проводило товариство слід назвати такі, як святкові вечори на честь О. Духновича, О. Митрака, О. Павловича, І. Сільвая, А. Карабелеша, плеяди відомих просвітян тощо (членам товариства вдалося віднайти внучату племінницю О. духновича, онуку, праонуку та прапраонуку І. Сільвая). До того ж на могилі О. Митрака було здійснено перший легальний греко-католицький молебень в день народження будителя. Для поширення історико-культурних ідей та ознайомлення громадян із народною спадщиною членами товариства було розпочато випуск символічної стінгазети, на шпальтах якої подавалися краєзнавчі розвідки, матеріали історико-культурного, просвітницького змісту, друкувалися рідкісні фотографії, висвітлювались інші проблеми тогочасності, у тому числі екологічні [3.1., арк. 1 – 16].

Поряд із прямою культурно-просвітницькою діяльністю товариство здійснювало свою роботу і в інших напрямках, що вимагало від них чіткої громадянської позиції. Особливої уваги заслуговує величезна робота Краєзнавчого об'єднання ім. О. Митрака у боротьбі проти будівництва Пістрялівської радіо-локаційної станції (РЛС). Проведені товариством просвітницькі акції сприяли усвідомленню громадянами важливості збереження культурно-історичної спадщини українців Закарпаття, примноження і поширення її багатства серед молоді.

Відродження діяльності культурно-освітньої громадської організації „Просвіта” на Закарпатті нерозривно пов'язане з процесом національного пробудження всіх українців, їх боротьбою за державну незалежність. У цей час в Ужгороді під вмілою орудою молодих інтелігентів і студентів створюється й набирає обертів коло національно-свідомої молоді, яке перетворилося в офіційно зареєстроване Ужгородське товариство „Просвіта”. Свою діяльність воно розпочало у серпні – вересні 1989 р. [1.1., арк. 1]. Молодь, серед якої найактивнішими були М.Басараб, А.Скрипка, В.Тегза, А.Федорішко та інші, поставила перед собою непросте у той час завдання – розпочати просвітнянську діяльність у краї шляхом проведення усвідомлюючих акцій. Перші кроки молодого гурту патріотів показали всю серйозність, з якою вони бралися до справи [1.2., арк. 1].

Ужгородські просвітяни дедалі активніше намагалися пропагувати національно-культурні ідеали, незважаючи навіть на офіційний спротив органів тогочасної державної влади. Акції патріотів щоразу носили все гостріший характер, залучаючи до їх проведення все більшу кількість громадян. Так, із жовтня 1989 р. просвітяни почали проводити регулярні, щотижневі зібрання – віче, місце народних зборів біля пам'ятного знаку Т.Шевченку на одній із набережних Ужгорода. 22 квітня 1990 р. вищеназваними активістами першої просвітнянської організації, а також

А.Вчорашньою, Л.Сиротою та іншими учасниками було проведено свято „День волі”, присвячене дню викупу із кріпосницької неволі Великого Кобзаря Тараса Шевченка [6, 25]. Ці та інші національно-просвітницькі акції мали важливий виховний та інтеграційний характер, особливо для молодого покоління, яке в силу тоталітарного тиску в багатьох сферах суспільного життя було позбавлене можливості знати й примножувати національні цінності й історичні традиції [1.3., арк. 1; 6, 25 – 27].

Діяльність згаданої групи молоді сприяла проведенню 18 травня 1990 р. установчої конференції Ужгородського товариства „Просвіта”. До її участі залучилися відомі в краї люди, зокрема один із діячів історичної „Просвіти” 20 – 30-х рр. минулого століття М. Бандусяк, український поет П.Скунць та багато інших. Першим головою став тодішній старший редактор Центру народної творчості М. Басараб, який відповідно очолив і Раду товариства [1.1., арк. 1]. Ужгородський молодий актив просвітян провів важливу роботу і у плані підготовки місцевих жителів до факту необхідності й доцільності функціонування у краї культурно-просвітницької організації „Просвіта” [4, 6 – 8].

Виходячи з цього, слід зауважити, що саме ці громадські організації на рубежі 80 – 90-х рр. ХХ ст. відіграли ключову роль у створенні передумов у Закарпатській області для формування нового типу громадського мислення. Саме вони пробудили переважну більшість громадян до вирішення національної долі власними силами. Їх роль і місце в державотворчому процесі новітньої історії краю та всієї країни є надзвичайно знаковими, оскільки через відродження національних традицій, історії, культури вони спромоглися поставити найголовніше завдання тогочасності в пріоритетну площину – народ сам вправі боротися і відстоювати свої суспільні цінності. Слід зауважити, що про місце й роль громадських організацій в переломний історичний період (на рубежі 80 – 90-х років ХХ ст.) на сьогодні в крайовій історіографії написано небагато.

Таким чином, в загальнореспубліканському контексті процес створення та діяльності націонал-патріотичних організацій відбувався в еволюційному напрямку одночасно в культурно-просвітницькому та громадсько-політичному сенсі. Їх активність адекватно залежала від імпульсів суспільно-політичного життя в державі та була своєрідною реакцією на тоталітарні катаклізми тогочасності. Весь тогочасний громадський рух мав і свої регіональні особливості, зокрема, в Закарпатті. Діяльність багатьох громадських організацій краю в більшій чи меншій мірі носила й суспільно-політичний характер (УГС, НРУ за перебудову), проте одним із ключових в їх діяльності залишався культурно-просвітницький спектр, оскільки розуміння впливу на масову свідомість через адекватне пояснення національно-культурних коренів та врахування суспільно-політичних реалій носили більш влучний зміст в процесі вирішення поставлених перед громадою завдань.

Проведення масових усвідомлюючих заходів, громадсько-політична

активність закарпатців стали наслідками реакції на суспільно-політичні процеси в державі, на закріплення і відстоювання її демократичних засад тощо. Саме політичні процеси сприяли появі багатьох національно-патріотичних і культурно-освітніх громадських організацій. У цілому ж діяльність громадських організацій в Закарпатті у період боротьби за незалежність та в перші „незалежні” роки стала доброю школою для багатьох майбутніх поколінь закарпатців, які навчилися згуртовано відстоювати інтереси від культурно-просвітнього до громадсько-політичного рівня.

Архівні джерела:

1. Поточний архів Закарпатського крайового культурно-освітнього товариства „Просвіта”.
- 1.1. Виписка з рішення про реєстрацію статуту Ужгородського товариства „Просвіта”. – на 1 арк.
- 1.2. Протокол установчої конференції Ужгородського товариства „Просвіта”. – на 1 арк.
- 1.3. Угода про організацію роботи читального залу Карпатської літератури та незалежної преси. – на 1 арк.
2. Поточний архів Закарпатського об’єднання Всеукраїнського товариства „Просвіта” ім Т. Шевченка
- 2.1. Лист голові виконавчого комітету закарпатської обласної ради народних депутатів щодо реєстрації Статуту товариства. – на 1 арк.
- 2.2. Прохання про легалізацію Закарпатського об’єднання Всеукраїнського товариства „Просвіта” ім Т. Шевченка. – на 1 арк.
- 2.3. Журнал протоколів засідань осередку „Ветеран” Т-ва української мови ім. Шевченка. – на 56 арк.
3. Поточний архів Ужгородської міськрайонної організації УГС – УРП / Приватний архів голови Ужгородської міськрайонної організації УГС – УРП В. Шерегія (1989 – 1991).
- 3.1. Про діяльність Красназвочного об’єднання ім. О. Митрака. – на 17 арк.

Опубліковані джерела:

4. Запрошення і програма роботи конференції по відродженню товариства „Просвіта” // Матеріали установчої конференції по відродженню на Закарпатті крайового товариства „Просвіта”. – Ужгород, 1991. – С. 6 – 8.

Монографії, посібники, статті:

5. Айбабін С., Каричак Я. Українська Гельсінська Спілка // Карпатська Україна. – 1990. – березень (№ 1). – С. 1 – 2.
6. Календар подій 1990 року // Календар „Просвіти” на 1991 рік. – Ужгород, 1991. – С. 25 – 29.
7. Орос О. Пробуджуємось... // За незалежність. – 1991. – 2 лютого. – С.3.
8. Орос О. УГС на Закарпатті // Карпатська Україна. – 1990. – березень (№1). – С. 2.

9. Орос О., Вегеш М. В боротьбі за свободу України: політичні замітки про минуле і майбутнє українського народу. – Ужгород, 1996. – 60 с.
10. Орос О., Вегеш М. Українська Гельсінська Спілка. Сторінки історії // Срібна Земля. – 20 листопада 1993 р. – №43 (56). – С. 11.
11. Політична історія України. XX століття: У 6 т. – К.: Генеза, 2003. – Т. 6. – 696 с.
12. Прокоп М. Напередодні Незалежної України. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто – Львів: Наукове Товариство Імені Шевченка, 1993. – 647 с.
13. Русначенко А.М. Національно-визвольний рух в Україні. Середина 50-х – 1990 років. – К., Вид. „Імені Олени Теліги”. 1998. – 720 с.
14. Субтельний О. Історія України. – К.: Либідь, 1991. – 512 с.
15. Федака П. Десять років відродженої „Просвіти”. – Ужгород, 2000. – 44 с.
16. Ще раз про заснування крайової організації НРУ // Карпатська Україна. – 1999. – 28 вересня. – С. 3.

SUMMARY

Mykhaylo Basarab. THE ROLE OF THE CIVIL ORGANIZATION OF TRANSCARPATHTIA IN THE PROCESS OF THE STRUGGLE FOR UKRAINIAN'S INDEPENDENCE

The civil organizations of "Enlightment", the People's Movement were raising the National consciousness of Transcarpathians at the end of the 1990. The were in the first ranks of the struggle for Ukrainian's independence.